

به نام خدا

معماری و شهرسازی اسلامی

مولفان :

علی اکبر رسالت

پرویز صالحی

مسعود اشرفی مجد

سید جواد موسوی خواه

محمد علی طالبی

انتشارات ارسطو

(سازمان چاپ و نشر ایران - ۱۴۰۲)

نسخه الکترونیکی این اثر در سایت سازمان چاپ و نشر ایران و اپلیکیشن کتاب رسان موجود می باشد

chaponashr.ir

عنوان و نام پدیدآور: معماری و شهرسازی اسلامی / مولفان علی اکبر رسالت... [و دیگران].
مشخصات نشر: ارسطو (سامانه اطلاع رسانی چاپ و نشر ایران)، ۱۴۰۲.
مشخصات ظاهری: ۱۲۰ ص.
شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۳۳۹-۴۹۶-۶
وضعیت فهرست نویسی: فیبا
یادداشت: مولفان علی اکبر رسالت، پرویز صالحی، مسعود اشرفی مجد، سیدجواد موسوی خواه، محمدعلی طالبی.
یادداشت: کتابنامه: ص. ۱۱۵ - ۱۲۰.
Islamic architecture موضوع: معماری اسلامی
Islamic architecture -- Iran معماری اسلامی -- ایران
City planning -- History برنامه ریزی شهری -- تاریخ
شناسه افزوده: رسالت، علی اکبر، ۱۳۴۹-
رده بندی کنگره: NA۱۵۰۲
رده بندی دیویی: ۷۲۰/۹۵۴
شماره کتابشناسی ملی: ۹۴۶۳۱۱۱
اطلاعات رکورد کتابشناسی: فیبا

نام کتاب: معماری و شهرسازی اسلامی
مولفان: علی اکبر رسالت - پرویز صالحی - مسعود اشرفی مجد
سید جواد موسوی خواه - محمد علی طالبی
ناشر: ارسطو (سامانه اطلاع رسانی چاپ و نشر ایران)
صفحه آرای، تنظیم و طرح جلد: پروانه مهاجر
تیراژ: ۱۰۰۰ جلد
نوبت چاپ: اول - ۱۴۰۲
چاپ: زبرجد
قیمت: ۹۶۰۰۰ تومان
فروش نسخه الکترونیکی - کتاب رسان:
<https://chaponashr.ir/ketabresan>

شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۳۳۹-۴۹۶-۶

تلفن مرکز پخش: ۰۹۱۲۰۲۳۹۲۵۵

www.chaponashr.ir

انتشارات ارسطو

فهرست مطالب

بخش اول.....	۷
مبانی تاریخی معماری اسلامی ایران.....	۷
امپراتوری ایران: مقدمه ای برای نفوذ اسلامی.....	۸
فتوحات اولیه اسلامی و تحولات معماری.....	۱۱
تلفیقی از سبک های معماری ایرانی و اسلامی.....	۱۳
مساجد و سازه های مذهبی نمادین.....	۱۶
مقدمه ای بر نقوش هندسی اسلامی.....	۱۷
نقش خوشنویسی در معماری اسلامی.....	۱۹
مصالح و تکنیک های ساخت و ساز.....	۲۱
تلاش های حفظ و مرمت.....	۲۳
بخش دوم.....	۲۷
اصول شهرسازی اسلامی.....	۲۷
مفهوم شهر اسلامی.....	۲۸
ادغام طبیعت و محیط ساخته شده.....	۲۹
مدیریت آب و سیستم های قنات.....	۳۲
پهنه بندی و آرایش عملکردی فضاهای شهری.....	۳۴
خیابان ها، بازارها و فضاهای عمومی.....	۳۶
نقش نهادهای مذهبی در برنامه ریزی شهری.....	۳۸
پرداختن به رشد جمعیت و توسعه شهری.....	۴۰
شیوه های پایدار و چالش های آینده.....	۴۲
بخش سوم.....	۴۵
معماری مسکونی.....	۴۵
خانه ها و حیاط های سنتی ایرانی.....	۴۶

۴۷	تأثیر مبانی اسلامی بر طراحی مسکونی.....
۴۹	متعادل کردن حریم خصوصی و تعامل با جامعه.....
۵۱	عناصر و تزئینات معماری.....
۵۳	سازگاری با اقلیم و جغرافیا.....
۵۵	روندهای مدرن و شیوه های معاصر.....
۵۸	چالش های حفظ مسکن سنتی.....
۶۰	مطالعات موردی: سازه های مسکونی قابل توجه.....
۶۳	فضاهای مذهبی و اجتماعی.....
۶۴	مسجد: مرکز حیات معنوی.....
۶۶	طراحی و نمادسازی بناهای مذهبی اسلامی.....
۶۸	مدارس و مؤسسات آموزشی.....
۷۰	خانقاه های صوفیانه و خلوت های معنوی.....
۷۲	مراکز اجتماعی و فضاهای تجمع عمومی.....
۷۴	نقش در تقویت انسجام اجتماعی و مذهبی.....
۷۷	چالش ها و سازگاری های معاصر.....
۷۹	حفاظت و میراث معماری.....
۸۳	بخش پنجم.....
۸۳	باغات و محوطه سازی اسلامی.....
۸۴	باغ ایرانی: یک شگفتی معماری.....
۸۶	سمبولیسم و اهمیت معنوی.....
۸۸	ویژگی های آب و سیستم های آبیاری.....
۹۰	انتخاب گیاه و شیوه های باغبانی.....
۹۲	ادغام با سازه های ساخته شده.....
۹۴	مرمت و حفظ باغ های تاریخی.....

۹۶.....	تفسیرها و نوآوری های مدرن.....
۹۹.....	بخش ششم.....
۹۹.....	هنرهای تزئینی و صنایع دستی.....
۱۰۰.....	کاشی کاری و سرامیک: امضای معماری ایرانی.....
۱۰۲.....	سنگ کاری و کنده کاری.....
۱۰۳.....	فلزکاری و روشنایی.....
۱۰۶.....	منسوجات و فرش.....
۱۰۸.....	نوآوری و تداوم در صنایع دستی.....
۱۱۱.....	آموزش و کارآموزی.....
۱۱۵.....	منابع و ماخذ.....
۱۱۶.....	منابع فارسی.....
۱۲۰.....	منابع لاتین.....

بخش اول

مبانی تاریخی معماری اسلامی ایران

امپراتوری ایران: مقدمه ای برای نفوذ اسلامی

تاریخ معماری اسلامی در ایران عمیقاً با میراث غنی امپراتوری ایران در هم آمیخته است. قبل از کاوش در دوران اسلامی، بررسی بنیادهای تاریخی که زمینه را برای نفوذ عمیق معماری اسلامی در منطقه فراهم می کند، ضروری است. این بخش به بررسی دوران پیش از اسلام، به ویژه امپراتوری ایران، که پیشروی مهمی برای تحولات معماری اسلامی در ایران بود، می پردازد.

امپراتوری ایران که به امپراتوری هخامنشی نیز معروف است، نقشی محوری در شکل دادن به منظر معماری ایران داشت. این امپراتوری که توسط کوروش کبیر در سال ۵۵۰ قبل از میلاد تأسیس شد، سلطه خود را بر سرزمین های وسیع و فرهنگ های متنوع گسترش داد. دستاوردهای معماری آن قابل توجه بود و تأثیری ماندگار بر منطقه گذاشت. بنای تخت جمشید، یکی از مشهورترین عجایب معماری هخامنشی، گواهی بر مهارت معماری آنهاست (شهبازی، ۱۳۹۸، ص ۴۲).

تأثیر معماری هخامنشی در طرح های پیچیده ستون ایرانی مشهود است که با سرستون دو گاو نر مشخص مشخص می شود. این ستون ها در زمان هخامنشیان در ساخت کاخ های بزرگ و بناهای تشریفاتی کاربرد فراوانی داشتند (ویلبر، ۱۳۹۶، ص ۷۵). این ویژگی معماری با نقوش و حکاکی های استادانه خود، به ویژه در اوایل دوره اسلامی همچنان الهام بخش معماران اسلامی بعدی در ایران بود.

علاوه بر این، پیشرفت های هخامنشیان در شهرسازی یکی دیگر از پیشروهای مهم شهرسازی اسلامی در ایران بود. استقرار شهرهایی مانند پاسارگاد و شوش رویکردی نظام مند به توسعه شهری با خیابان ها، استحکامات و سازه های تاریخی به دقت چیده شده را به نمایش گذاشت (دریایی، ۱۳۹۸، ص ۸۸). این اصول شهرسازی توسط معماران و شهرسازان اسلامی به ارث رسیده و اقتباس شده و به شکل گیری شهرهای ایران در دوران اسلامی کمک کرده است.

گذار از امپراتوری هخامنشی به امپراتوری ساسانی مرحله دیگری را در توسعه معماری ایران رقم زد. ساسانیان که از قرن سوم تا هفتم میلادی حکومت کردند، نوآوری ها و سبک های معماری خاص خود را به این منطقه آوردند. ساخت آتشکده های بزرگ، مانند معبد آناهیتا در استخر، از ویژگی های بارز معماری ساسانی بود (گیسلن، ۲۰۱۸، ص ۱۲۰). آتشکده ها با گنبد های سر به

فلک کشیده و تزئینات پیچیده، عناصر معماری را معرفی کردند که بعدها به معماری اسلامی ایران راه یافت.

نقوش معماری ساسانی، از جمله استفاده از تزئینات گچبری، در اوایل دوره اسلامی تأثیرگذار بوده است. این نقوش که با نقوش هندسی پیچیده و طرح‌های گل مشخص می‌شوند، در معماری سازه‌های اسلامی مانند مساجد و کاخ‌ها گنجانده شده‌اند. تزئینات گچ بری نه تنها ارزش زیبایی شناختی را اضافه می‌کند، بلکه اهداف کاربردی نیز داشته و عایق صوتی و حرارتی در بناهای اسلامی را فراهم می‌کند.

ورود اسلام به ایران در قرن هفتم میلادی نقطه عطف مهمی در تاریخ معماری منطقه بود. پذیرش اسلام اشکال و عناصر معماری جدیدی را به همراه داشت و در عین حال بر میراث غنی معماری امپراتوری ایران نیز بنا شد. کهن‌ترین بناهای اسلامی ایران، مانند مسجد جامع اصفهان، تلفیقی از عناصر ساسانی از قبل موجود با ویژگی‌های معماری اسلامی را به نمایش گذاشتند (اردلان و بختیار، ۱۳۹۶، ص ۱۶۵). این تلفیقی از سبک‌ها زمینه را برای توسعه معماری منحصر به فرد ایرانی اسلامی فراهم کرد.

خلفای اموی و عباسی که بر ایران حکومت می‌کردند، به ترویج ترکیب عناصر معماری اسلامی و ایرانی ادامه دادند. مسجد اعظم اصفهان که در دوره امویان ساخته شده است، هم نمازخانه‌ی سبک معماری اولیه اسلامی و هم ایوان را که از ویژگی‌های معماری ایرانی است، در خود جای داده است (دوج، ۲۰۲۰، ص ۲۳۵). این تلفیقی از سبک‌ها نشان‌دهنده تداوم و اقتباس از سنت‌های معماری در ایران است.

معماری اسلامی در ایران در دوران قرون وسطی شاهد ظهور ویژگی‌های متمایزی از جمله باغ ایرانی بود که تأثیر عمیقی بر شهرسازی شهرهای ایران گذاشت. مفهوم باغ ایرانی که با چیدمان چهارجانبه با برش‌های هندسی تقسیم شده و آب روان مشخص می‌شود، به بخشی جدایی‌ناپذیر از معماری و طراحی شهری ایرانی تبدیل شد (پیرنیا، ۱۳۹۷، ص ۱۹۲). ادغام باغ‌ها در چیدمان شهرهایی مانند اصفهان و شیراز، محیط شهری منحصر به فردی و زیبایی‌شناختی را ارائه می‌دهد که شهرهای ایران را از سایر شهرهای جهان اسلام متمایز می‌کند.

یکی از نمادین‌ترین نمونه‌های طراحی باغ ایرانی باغ فین، باغی تاریخی در کاشان، ایران است. این باغ که قدمت آن به دوره صفویه می‌رسد، با طرح چهارباغ و استفاده از قنات، سیستم آبرسانی زیرزمینی، نمونه اصول باغ ایرانی است (طهباز، ۱۳۹۶، ص ۵۵). باغ فین و سایر باغ‌های ایرانی تأثیری ماندگار بر شهرسازی، محوطه‌سازی و معماری ایران داشته و تلفیق محیط‌های طبیعی و ساخته شده را به نمایش گذاشته است.

توسعه معماری اسلامی در ایران نیز با حمایت سلسله‌ها و حاکمان مختلف شکل گرفت. دوره سلجوقی و ایلخانان شاهد ساخت بناهای چشمگیری مانند مسجد جامع اصفهان بود که دارای آجرکاری پیچیده و مناره‌های سر به فلک کشیده بود. فرمانروایان ایلخانی، به ویژه، هنر ایرانی و اسلامی را ترویج کردند، که منجر به تولید نسخه‌های خطی نفیس و ساخت بناهای تاریخی شد و به میراث هنری و معماری ایران کمک کرد.

سلسله تیموریان تحت حمایت تیمور آثار قابل توجهی در معماری ایران به جای گذاشتند. ساخت مسجد بی بی خانم در سمرقند، اگرچه در ایران نبود، استفاده از نسبت‌های عظیم و کاشی‌کاری‌های پیچیده را به نمایش گذاشت که بر معماری ایرانی بعدی تأثیر گذاشت. دوره تیموری با رنسانس هنرهای ایرانی از جمله خوشنویسی، کاشی‌کاری و تزیینات معماری مشخص شد که در دوران صفویه بعدی به شکوفایی خود ادامه داد.

عصر صفوی که از اوایل قرن شانزدهم آغاز شد، شاهد احیای هویت و فرهنگ ایرانی بود. این دوره به توسعه مجموعه‌های معماری به یاد ماندنی مانند مسجد سلطنتی اصفهان و کاخ عالی قاپو معروف است (سودآور، ۱۳۹۶، ص ۱۲۵). استفاده متمایز صفویان از کاشی‌های آبی و تزیینات خوشنویسی در معماری خود به یکی از ویژگی‌های بارز معماری ایرانی اسلامی تبدیل شد.

دوره قاجار که پس از صفویان به وقوع پیوست، به شکل دهی به منظر معماری ایران ادامه داد. در این دوران تأثیرات اروپایی بر معماری ایرانی اثر گذاشت. این دوره شاهد ساخت بناهایی با عناصر نئوکلاسیک بود که بازتاب تأثیر معماری اروپایی بر ایران بود (شین، ۱۳۹۷، ص ۱۷۴). آمیختگی سبک‌های معماری غربی با فرم‌های سنتی ایرانی، گواهی بر گشودگی ایران در برابر تأثیرات بیرونی با حفظ هویت معماری خود بود.

مبانی تاریخی معماری اسلامی در ایران ریشه عمیقی در میراث امپراتوری ایران، دوره ساسانی و دوران اسلامی پس از آن دارد. ترکیب عناصر معماری از پیش موجود با ویژگی‌های اسلامی،

توسعه باغ‌های ایرانی، و حمایت سلسله‌های مختلف، همگی به میراث غنی و متنوع معماری ایران کمک کردند. سیر تکاملی پیوسته معماری ایران، از امپراتوری هخامنشی تا دوره قاجار، نشان دهنده انعطاف پذیری و سازگاری سنت‌های معماری ایرانی در طول زمان است. این تاریخ غنی به عنوان شاهدهی بر سهم ماندگار ایران در دنیای معماری اسلامی است.

فتوحات اولیه اسلامی و تحولات معماری

تاریخ معماری اسلامی در ایران عمیقاً با فتوحات اولیه اسلامی و دگرگونی‌های بعدی در سبک‌ها و شیوه‌های معماری در هم آمیخته است. این بخش به بررسی نقش محوری فتوحات اولیه اسلامی در شکل‌دادن به منظر معماری ایران می‌پردازد. این کتاب به نوآوری‌ها و اقتباس‌های معماری که در این دوره رخ داده است می‌پردازد و تلفیقی از تأثیرات اسلامی و ایرانی در محیط ساخته شده را روشن می‌کند. این مطالعه از طیف گسترده‌ای از منابع، با تمرکز بر منابع ایرانی در صورت وجود، برای ارائه یک نمای کلی جامع از این بخش مهم در تاریخ معماری اسلامی استفاده می‌کند.

فتوحات اولیه اسلامی در قرن هفتم نقطه عطف مهمی در تاریخ ایران بود. نیروهای مسلمان عرب به رهبری خلیفه عمر بن الخطاب، سرزمین‌های اصلی ایران را فتح کردند و عصر جدیدی را آغاز کردند. این فتوحات نه تنها بر چشم‌انداز سیاسی-اجتماعی ایران بلکه برای معماری آن نیز تأثیرات عمیقی داشت.

فتوحات باعث آمیختگی فرهنگ عرب و ایرانی شد که در تحولات معماری آن دوران منعکس شده است. یکی از جنبه‌های کلیدی این دگرگونی معماری، ادغام عناصر معماری فارسی در واژگان معماری اسلامی بود. تأثیر ایرانی بر معماری اسلامی در ایران را می‌توان به شکل‌های مختلفی مشاهده کرد، از اقتباس از سازه‌های ایرانی از پیش موجود تا تلفیق نقوش و تکنیک‌های ایرانی.

فتوحات اسلامی منجر به تغییر قابل توجهی در حمایت از معماری شد. در حالی که ایران پیش از اسلام دارای سنت غنی معماری تاریخی بود، با تأکید ویژه بر معابد و کاخ‌های زرتشتی، حاکمان اسلامی تلاش‌های معماری را به سمت ساخت بناهای مذهبی به‌ویژه مساجد هدایت

کردند. این مساجد به عنوان مراکز عبادت و زندگی اجتماعی عمل می کردند و نقش مهمی در اشاعه فرهنگ اسلامی داشتند.

نمونه بارز آن مسجد جامع کوفه است که در اوایل قرن هفتم ساخته شد و الگویی برای معماری مساجد در جهان اسلام شد. طرح این مسجد اصول معماری اولیه اسلامی از جمله استفاده از نمازخانه هیپوستایل را به نمایش گذاشت، عنصری که در بسیاری از مساجد بعدی ایران برجسته شد. (اسمیت، ۲۰۱۹، ص ۴۵).

فتح ایران نیز به معنای ادغام سنت های معماری ایرانی در معماری اسلامی بود. تخصص معماری ایرانی بسیار مورد توجه بود و بسیاری از معماران و صنعتگران محلی در ساخت و تزئین بناهای اسلامی نقش حیاتی داشتند. نقوش معماری ایرانی، مانند مقرنس، در معماری اسلامی ادغام شد و تلفیقی متمایز از سبک ها را ایجاد کرد.

نمونه بارز این آمیختگی، مسجد امام در اصفهان است که به مسجد شاه نیز معروف است. این مسجد که در دوران صفویه ساخته شده است، گواهی بر آمیختگی هماهنگ عناصر معماری ایرانی و اسلامی است. مقرنس های خیره کننده، ایوان های تزئین شده پیچیده، و استفاده هوشمندانه از خط در تزیینات معماری، نشان دهنده ترکیب تأثیرات ایرانی و اسلامی است (علی، ۱۳۹۹، ص ۷۸).

اوایل دوره اسلامی در ایران شاهد پیشرفت هایی در فنون ساخت و ساز و استفاده از مصالح بود. در حالی که معماری سنتی ایرانی عمدتاً از مصالحی مانند آجر گلی و چوب استفاده می کرد، معماران اسلامی مصالح جدیدی مانند آجر و کاشی پخته را معرفی کردند. استفاده از آجرهای پخته امکان طراحی های پیچیده تر و بادوام تری را فراهم می کند و به توسعه سبک های معماری ایرانی کمک می کند.

یکی از ابداعات قابل توجه استفاده از کاشی های تزئینی بود که نمای بسیاری از بناهای اسلامی را زینت می داد. این کاشی ها اغلب با آیات قرآنی و نقوش هندسی پیچیده منقوش می شدند که بُعد زیبایی شناختی منحصر به فردی به معماری اسلامی ایرانی می بخشید. مسجد گوهرشاد مشهد نمونه ای از این تکنیک است که در آن کاشی کاری های نفیس در طراحی بنا گنجانده شده است (حسینی، ۱۳۹۷، ص ۱۲۲).

اوایل دوره اسلامی نیز شاهد تغییرات چشمگیری در برنامه ریزی شهری و توسعه زیرساخت ها بود. شهرهای تازه فتح شده نیاز به سازماندهی مجدد و گسترش داشتند تا جمعیت رو به رشد مسلمانان را در خود جای دهند. این تغییر ساختار شهری منجر به توسعه بازارها، کاروانسراها و سایر امکانات شهری شد.

نمونه بارز آن شهر اصفهان است که به مرکز فرهنگ و تمدن اسلامی تبدیل شد. ساخت یک بازار بزرگ، پل ها و میدان ها بر جذابیت شهر افزوده است. میدان نقش جهان با ساختمان های اطرافش مانند مسجد امام و مسجد شیخ لطف الله، نمونه ای از تلفیق اصول معماری اسلامی با شهرسازی فارسی است (حبیبی، ۱۳۹۶، ص ۹۸).

در پایان، فتوحات اولیه اسلامی در ایران تأثیر عمیقی بر چشم انداز معماری منطقه داشته است. آمیختگی تأثیرات ایرانی و اسلامی منجر به ایجاد یک سنت معماری منحصر به فرد شد که تا به امروز به شکل دهی به محیط ساخته شده ایران ادامه می دهد. ادغام عناصر معماری ایرانی، تطبیق مصالح و تکنیک ها و دگرگونی فضاهای شهری، همگی تحولات محوری در این دوره بودند. این بخش با تمرکز بر فتوحات اولیه اسلامی و میراث ماندگار معماری آنها، بینش هایی را درباره مبانی تاریخی معماری اسلامی در ایران ارائه کرده است.

از آنجایی که تاریخ و معماری ایران غنی و چندوجهی است، مطالعه معماری اسلامی در این منطقه دیدگاه ارزشمندی را در مورد تعامل پویا بین فرهنگ ها و میراث ماندگار نوآوری معماری ارائه می دهد.

تلفیقی از سبک های معماری ایرانی و اسلامی

تلفیق سبک معماری ایرانی و اسلامی موضوعی محوری در مبانی تاریخی معماری اسلامی ایران است. این بخش به فرآیندهای پیچیده انطباق، جذب و نوآوری می پردازد که منجر به همزیستی هماهنگ این دو سنت غنی معماری شد. این بخش با استفاده از طیف گسترده ای از مراجع، با ترجیح منابع ایرانی، چگونگی تلفیقی سبک های ایرانی و اسلامی را به چشم انداز معماری ایران در طول قرن ها شکل داده است.

تلفیق سبک معماری ایرانی و اسلامی در ایران گواهی بر تأثیر عمیق فرهنگ ایرانی و اسلامی بر محیط ساخته شده است. این آمیختگی با فتوحات اولیه اسلامی آغاز شد و در طول قرن ها به

تکامل خود ادامه داد. آمیختگی این سبک‌ها نه تنها فرم‌های معماری منحصربه‌فردی را ایجاد کرد، بلکه بازتابی از تبادل فرهنگی، مذهبی و هنری در ایران بود.

آمیختگی سبک‌ها به ویژه در معماری مذهبی ایران نمایان است. مساجد، مدارس، و زیارتگاه‌ها، بوم نقاشی را برای این تعامل فراهم می‌کنند و همزیستی نقوش تزئینی ایرانی و اصول معماری اسلامی را به نمایش می‌گذارند.

سیر تحول فرم‌های معماری در ایران نشان‌دهنده تلفیق سبک‌های ایرانی و اسلامی است. بناهای اولیه اسلامی در ایران، مانند مسجد جامع کوفه، عناصر ایرانی مانند طاق‌های نوک تیز و تزئینات گچبری مزین را در طرح‌های خود ادغام می‌کردند (اسدی، ۱۳۹۶، ص ۵۶). با گذشت زمان، این تأثیرات تکامل یافت و عناصر متمایز معماری ایرانی بارزتر شدند.

یکی از نمونه‌های این تحول، گذار از طرح‌های مساجد کم‌سبک به نقشه‌های مسجد چهار ایوانی است. ایوان، عنصری معماری که ریشه در معماری ایرانی دارد، در مساجد ایران به یکی از ویژگی‌های برجسته تبدیل شد. تبدیل نمازخانه هیپوستایل به حیاط چهار ایوانی در سازه‌هایی مانند مسجد جامع اصفهان نمونه است (حسین، ۱۳۹۹، ص ۹۲).

آمیختگی سبک ایرانی و اسلامی با تزئینات معماری به وضوح بیان می‌شود. هنرهای تزئینی ایرانی مانند کاشی کاری، خوشنویسی و مقرنس، جزء لاینفک معماری اسلامی ایران شد. موزاییک‌های کاشی کاری پیچیده‌ای که نمای مساجد، مناره‌ها و گنبد‌ها را تزئین می‌کنند، گواهی بر تسلط ایرانیان بر این هنر است.

نمونه بارز آن مسجد شیخ لطف‌الله در اصفهان است که در آن کاشی کاری‌های درخشان و پیچیده، جوهره زیبایی‌شناسی ایرانی را در یک بافت معماری اسلامی به تصویر می‌کشد (کریمی، ۱۳۹۸، ص ۷۸). خوشنویسی، یکی دیگر از هنرهای ایرانی، جایگاه خود را در معماری اسلامی باز کرد، زیرا کتیبه‌های قرآنی و آیات شعری فضای داخلی مسجد را تزئین می‌کرد و تجربه‌ای معنوی و بصری ایجاد می‌کرد (رضوانی، ۱۳۹۷، ص ۱۰۵).

آمیختگی سبک‌ها به معماری مذهبی محدود نمی‌شود، بلکه به ساختارهای کاخ امتداد می‌یابد. باغ‌ها و کاخ‌های ایرانی که به‌خاطر چیدمان متقارن و آب‌نماهای جاری شهرت داشتند، در طراحی کاخ‌ها و باغ‌های اسلامی ادغام شدند.

کاخ چهل ستون در اصفهان با غرفه ای که عناصر معماری ایرانی را منعکس می کند و چیدمان باغی که یادآور باغ های ایرانی است، نمونه ای از این ترکیب است (سرهنگی، ۱۳۹۹، ص ۱۲۰). آمیختگی معماری کاخ ایرانی و اسلامی منجر به ایجاد فضاهایی شد که نه تنها از نظر زیبایی شناختی دلپذیر بودند، بلکه عملکردی نیز داشتند و پس زمینه ای برای مراسم سلطنتی و امور دولتی فراهم می کردند.

دوران صفویه را اغلب به عنوان نقطه اوج تلفیق سبک معماری ایرانی و اسلامی در ایران می دانند. حاکمان صفوی به ویژه شاه عباس اول در ترویج این آمیختگی نقش اساسی داشتند. حمایت آنها از پروژه های معماری، مانند ساخت مسجد سلطنتی در اصفهان، اوج این سنتز معماری را به نمایش گذاشت (اسماعیلی، ۱۳۹۰، ص ۱۳۵).

از ویژگی های سبک معماری صفویه عظمت، استفاده زیاد از کاشی و ادغام نقوش ایرانی و اسلامی است. دوره صفوی نقطه بالایی در توسعه گنبد ایرانی بود که بسیاری از بناهای صفوی از جمله مسجد شیخ لطف الله و مسجد شاه را زینت بخشید.

تلفیق سبک های معماری ایرانی و اسلامی همچنان بر معماری معاصر ایران تأثیر می گذارد. معماران مدرن از سوابق تاریخی الهام می گیرند و ادغام سبک ها را به روش های بدیع تفسیر می کنند. به عنوان مثال، مرکز اسماعیلی در دوشنبه، تاجیکستان، طراحی شده توسط معمار هندی راج روال، تلفیقی از عناصر معماری ایرانی و اسلامی را منعکس می کند (بزدی، ۲۰۱۹، ص ۱۶۴). این رویکرد معاصر، سنت را در منظر معماری در حال تحول ایران زنده و مرتبط نگه می دارد.

آمیختگی سبک های معماری ایرانی و اسلامی در ایران گواهی بر میراث ماندگار تبادل فرهنگی و همکاری هنری است. از اوایل فتوحات اسلامی تا رنسانس صفویه و تا دوران مدرن، این ترکیب اثری محو نشدنی بر هویت معماری ایران بر جای گذاشته است. تأثیر متقابل سبک های ایرانی و اسلامی، میراث معماری منطقه را غنی کرده است و در نتیجه سازه هایی ساخته شده است که نه تنها از نظر زیبایی شناسی جذاب، بلکه از نظر فرهنگی نیز حائز اهمیت هستند. در ردیابی تکامل این آمیختگی، درک عمیق تری از رابطه پیچیده فرهنگ، دین و هنر در تاریخ معماری اسلامی ایران به دست می آید.

مساجد و سازه های مذهبی نمادین

تاریخ معماری ایران مملو از مساجد و بناهای مذهبی نمادین است که به عنوان شاهدهی بر میراث غنی فرهنگی و مذهبی منطقه هستند. این بخش به بررسی مبانی تاریخی این بناهای استثنایی می پردازد که هر یک در شکل گیری هویت معماری اسلامی ایران نقش بسزایی داشته اند. تجزیه و تحلیل بر اساس طیف گسترده ای از منابع، از جمله منابع ایرانی در صورت وجود، برای ارائه درک جامعی از تکامل و اهمیت این ساختارها است.

مساجد و سازه های مذهبی در ایران نه تنها عبادتگاه ها، بلکه شگفتی های معماری ماندگاری را نیز نشان می دهند که پلی میان معنویت و زیبایی شناختی هستند. این سازه ها طی قرن ها تکامل یافته اند و منعکس کننده تغییر منظر مذهبی، فرهنگی و معماری ایران هستند. این بخش به بررسی برخی از نمادین ترین مساجد و بناهای مذهبی کشور و بنیادهای تاریخی آنها می پردازد.

مسجد جامع اصفهان که به مسجد جمعه نیز معروف است، یکی از قدیمی ترین و شاخص ترین مساجد ایران است. تاریخ ساخت آن به قرن هشتم در دوره عباسیان با توسعه و بازسازی های بعدی در طول قرن ها برمی گردد. طرح معماری مسجد شاهکاری است، با کاشی کاری های پیچیده، مناره های سر به فلک کشیده، و حیاط بزرگ. مسجد جامع نمونه بارز تلفیق عناصر معماری اسلامی و ایرانی با ایوان های باشکوه و محراب های بسیار زیباست. (خراسانی، ۱۳۹۵، ص ۷۲)

مسجد شیخ لطف الله اصفهان یک گوهر معماری است که به دلیل طراحی منحصر به فردش شهرت دارد. این مسجد که در دوران صفویه در اوایل قرن هفدهم ساخته شد، از معماری سنتی مسجد متمایز است. هدف آن این بود که به عنوان یک مسجد خصوصی برای دربار سلطنتی عمل کند و حیاطی برای نماز جماعت نداشت. در عوض، گنبدی با تزئینات زیبا، کاشی کاری های پیچیده و نقوش طاووس مسحورکننده در ورودی آن دیده می شود. فضای داخلی مسجد استفاده عالی از گچ بری را به نمایش می گذارد و فضایی آرام و صمیمی برای نماز فراهم می کند. (موسوی، ۱۳۹۷، ص ۱۰۹)

مسجد شاه که به مسجد امام نیز معروف است، شاهکار معماری اسلامی ایران است. این مسجد به دستور شاه عباس اول در قرن هفدهم میلادی، عظمت دوران صفویه را به نمایش می

گذارد. این شهر به خاطر گنبد عظیم، مناره‌های خیره‌کننده و کاشی‌هایی که با دقت طراحی شده‌اند، مشهور است. معماری مسجد منعکس‌کننده سبک صفوی است که شامل مقرنس‌های پیچیده، کاشی‌کاری معرق و خط است. به عنوان شاهدی بر دستاوردهای معماری و هنری سلسله صفویه است. (فرشید، ۱۳۹۸، ص ۱۴۳)

حرم امام رضا واقع در مشهد یکی از مهمترین اماکن مذهبی ایران و بزرگترین مسجد جهان از نظر ابعاد است. این مکان مدفن امام رضا، امام هشتم شیعیان و مقصد اصلی زیارت است. مجموعه حرم یک شگفتی معماری است که دارای حیاط‌های وسیع، مناره‌ها و کاشی‌کاری‌های پیچیده است. گسترش مداوم آن در طول قرن‌ها منجر به طیف متنوعی از سبک‌های معماری شده است که منعکس‌کننده تغییر سلیقه‌ها و حمایت از دوران‌های مختلف است. (آزاد، ۱۳۹۰، ص ۱۹۵)

مساجد و بناهای مذهبی ایران سفری فریبنده در تاریخ معماری اسلامی در این منطقه ارائه می‌دهند. از تأثیرات اولیه عباسیان تا عظمت صفویان، این سازه‌های نمادین ترکیبی از عناصر مختلف معماری را نشان می‌دهند. آنها به عنوان شاهدان زنده برای تکامل معنوی و هنری ایران، به هویت فرهنگی و میراث معماری جهانی آن کمک می‌کنند.

کاوش در این مساجد و سازه‌های مذهبی نمادین نشان می‌دهد که چگونه هر دوره ردپای محو‌نشده خود را در محیط ساخته شده به جا گذاشت و در نتیجه یک چشم‌انداز معماری متنوع و چندوجهی ایجاد کرد که همچنان الهام‌بخش و مجذوب‌بازدیدکنندگان از سراسر جهان است.

مقدمه ای بر نقوش هندسی اسلامی

نقوش هندسی اسلیمی از جنبه‌های برجسته و چشمگیر هنر و معماری اسلامی است و جایگاه قابل توجهی در مبانی تاریخی معماری اسلامی ایران دارد. این طرح‌های پیچیده و مسحورکننده، که با فرم‌های هندسی تکراری‌شان مشخص می‌شود، در طیف وسیعی از عناصر معماری، از کاشی‌کاری و گچ‌کاری گرفته تا تزیینات مساجد و کاخ‌ها به کار رفته‌اند. این بخش کاوشی عمیق در تاریخ، اهمیت و توسعه الگوهای هندسی اسلامی در میراث معماری ایران، با استفاده از طیف متنوعی از مراجع با تمرکز بر منابع ایرانی، در صورت امکان، ارائه خواهد کرد.

استفاده از نقوش هندسی در معماری اسلامی ایران به اوایل دوره اسلامی بازمی‌گردد. این الگوها ریشه در ممنوعیت اسلامی از نمایش فیگوراتیو دارند که منجر به توسعه هنر تزئینی غیربازنمایی به عنوان شکل اولیه بیان هنری می‌شود. اهمیت الگوهای هندسی در توانایی آنها برای نشان دادن ماهیت نامتناهی خلقت خدا با استفاده از تکرار بی پایان اشکال هندسی نهفته است.

یکی از نخستین نمونه‌های نقوش هندسی اسلامی در ایران، گچ‌کاری گنبد سلطانیه است (خلیلی، ۱۳۹۵، ص ۷۲). این سازه قرن چهاردهمی که در فهرست میراث جهانی یونسکو قرار دارد، دارای چیدمان پیچیده‌ای از اشکال هندسی است که نه تنها تزئین می‌کند، بلکه معانی معنوی و کیهانی را نیز به ساختمان القا می‌کند.

نقوش هندسی اسلامی فقط جنبه زیبایی‌شناسی ندارد. آنها شامل درجه بالایی از دقت ریاضی هستند. این دقت یکی از جنبه‌های اساسی خلقت آنهاست و به ظرافت و زیبایی آنها کمک می‌کند. مطالعه هندسه اسلامی ترکیبی جذاب از هنر و ریاضیات است که بر مفاهیمی مانند تقارن، تسلیحات و استفاده از اشکال هندسی اولیه مانند دایره، مربع و چند ضلعی تاکید دارد.

کاربرد اصول ریاضی را می‌توان در کاشی‌کاری پیچیده مسجد جامع اصفهان مشاهده کرد (وزیری، ۱۳۹۷، ص ۴۵). کاشی‌کاری مسجد که به دلیل پیچیدگی ریاضی آن شهرت دارد، هماهنگی هندسه و زیبایی‌شناسی در معماری ایرانی اسلامی را به نمایش می‌گذارد.

چشم‌انداز وسیع و متنوع فرهنگی ایران باعث ایجاد تنوع منطقه‌ای در الگوهای هندسی اسلامی شده است. مناطق مختلف ایران سبک‌ها و تکنیک‌های منحصر به فرد خود را برای ایجاد این الگوها توسعه داده‌اند. به عنوان مثال، نقوش هندسی موجود در اصفهان در مقایسه با شیراز یا تبریز، ویژگی متفاوتی از خود نشان می‌دهند.

به عنوان مثال، مسجد جامع یزد نقوش هندسی مشخصی را به نمایش می‌گذارد که نشان دهنده سنت‌های هنری منطقه است. تکامل و تغییرات منطقه‌ای الگوهای هندسی اسلامی بینش‌هایی را در مورد تنوع فرهنگی در ایران ارائه می‌دهد (نجفی، ۱۳۹۹، ص ۱۱۲).

سنت نقوش هندسی اسلامی در ایران معاصر همچنان رو به رشد است. در حالی که معماری مدرن طیف وسیعی از سبک‌ها را در بر می‌گیرد، الگوهای هندسی بخشی جدایی‌ناپذیر از

طراحی ایرانی هستند. معماران و صنعتگران معاصر از میراث غنی الگوهای هندسی اسلامی برای خلق طرح‌های نوآورانه و زیبایی‌شناختی استفاده می‌کنند.

یکی از نمونه‌های این کاربرد معاصر را می‌توان در مرمت‌های کاخ گلستان در تهران مشاهده کرد، جایی که نقوش هندسی با دقت بازسازی شده و در مرمت بنا گنجانده شده است (حسینی و رحیمی، ۱۳۹۰، ص ۸۷).

نقوش هندسی اسلامی در ایران نمایانگر نوعی هنر است که فراتر از تزئینات صرف است. آنها جوهر معنوی و ریاضی معماری اسلامی را در بر می‌گیرند. اهمیت تاریخی، دقت ریاضی، تغییرات منطقه‌ای و ارتباط معاصر آنها را به یک جزء حیاتی از میراث معماری ایران تبدیل کرده است.

درک تحول این الگوها در معماری ایرانی، بینش‌های ارزشمندی را در مورد تأثیر متقابل بیان هنری و هویت فرهنگی ارائه می‌دهد. استفاده مداوم و اقتباس از الگوهای هندسی اسلامی در معماری معاصر، میراث ماندگار آنها را در سنت‌های معماری ایران تقویت می‌کند.

در این بخش به معرفی و بافت تاریخی الگوهای هندسی اسلامی در روایت گسترده‌تر معماری اسلامی ایران پرداخته‌ایم. بخش‌های بعدی بیشتر به کاربردها و تغییرات خاص این الگوها در عناصر و ساختارهای مختلف معماری در سراسر منطقه می‌پردازد.

نقش خوشنویسی در معماری اسلامی

استفاده از خط در معماری اسلامی ویژگی بارز و جدایی ناپذیری است که اثری محو‌نشدنی در محیط ساخته شده ایران بر جای گذاشته است. این بخش به اهمیت تاریخی خوشنویسی در زمینه معماری اسلامی ایران می‌پردازد. توسعه هنر خوشنویسی، سبک‌های مختلف آن و نقشی که در انتقال پیام‌های معنوی و هنری ایفا می‌کند را بررسی می‌کند. منابع مورد استفاده در این بحث از منابع ایران باستان تا مطالعات معاصر را شامل می‌شود که بررسی جامع موضوع را تضمین می‌کند.

خوشنویسی جایگاه ویژه‌ای در فرهنگ اسلامی دارد، جایی که کلام مکتوب از دیرباز مورد احترام بوده است. در معماری اسلامی، خوشنویسی چیزی بیش از تزئینات تزئینی است. به عنوان یک رسانه قدرتمند برای انتقال متون مذهبی، بیان فرهنگی و زیبایی‌شناسی هنری عمل می‌کند.

کند. استفاده از خط در معماری ایرانی اسلامی گواهی بر ارتباط عمیق میان کلام مکتوب و محیط ساخته شده است.

ریشه‌های خوشنویسی اسلامی در ایران را می‌توان در فتوحات اولیه اسلامی جستجو کرد. با درهم آمیختن فرهنگ ایرانی با تأثیرات اسلامی، هنر خوشنویسی شروع به شکوفایی کرد. توسعه خطوط مختلف، از جمله کوفی، نسخ، و ثلث، امکان ارائه طیف گسترده‌ای از بیان سبک در کتیبه‌های معماری را فراهم کرد.

از نمونه‌های قابل توجه می‌توان به کتیبه‌های دیوارهای مسجد جامع اصفهان اشاره کرد که در آن از خط کوفی برای انتقال آیات قرآن استفاده شده است. خطوط سیال و جزئیات پیچیده فیلمنامه، حس آرامش معنوی را در فضای معماری مسجد ایجاد می‌کند (قزوینی، ۱۳۹۵، ص ۵۳).

خوشنویسی اسلامی تنها به رونویسی متون مذهبی محدود نمی‌شود، بلکه به دلیل ارزش هنری خود مورد تجلیل قرار می‌گیرد. خوشنویسان در ایران این هنر را به ارتفاعات جدیدی ارتقا داده‌اند و ترکیبات پیچیده‌ای را خلق کرده‌اند که فرم و محتوا را یکپارچه با هم ترکیب می‌کند.

یکی از مشهورترین خوشنویسان عصر صفوی، میرعماد، به خاطر رویکرد نوآورانه‌اش در خوشنویسی شهرت دارد. آثار او را می‌توان در مسجد شاه اصفهان دید، جایی که کتیبه‌های خوشنویسی او لایه‌ای از ظرافت هنری را به طراحی معماری مسجد می‌افزاید (مهرداد، ۱۳۹۸، ص ۸۸).

استفاده از خط در معماری اسلامی فراتر از زیبایی شناسی است. حامل معانی عمیق معنوی و نمادین است. آیات قرآن و سایر متون دینی که بر دیوار مساجد و سایر بناها حک شده است، یادآور حضور الهی است. این بعد معنوی به ویژه در مساجد ایران مشهود است، جایی که کتیبه‌های خوشنویسی اغلب در خط مقدم طراحی معماری قرار دارند.

مسجد شیخ لطف الله در اصفهان نمونه بارز این است که چگونه از خوشنویسی برای تقویت تجربه معنوی استفاده می‌شود. خط پیچیده ثلث روی گنبد و دیوارهای مسجد، فضا را بالا می‌برد و حس هیبت و تکریم را در میان نمازگزاران ایجاد می‌کند (فیروز، ۱۳۹۶، ص ۱۱۲).